

ಡಾ|| ಜಿ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯ*

ಪದ್ಧಾರಾಧನೆ ಸೂಚಿಸುವ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ಸೊಂಡೂರು

ಉಪಲಬ್ಧ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯಕೃತಿಯೆಂಬ ಖ್ಯಾತಿವೆತ್ತ ಶಿವಕೋಟ್ಯಾಚಾರ್ಯನ 'ಪದ್ಧಾರಾಧನೆ' ಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿದು ಕಥೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಾಳದೇಶದ ಅಗ್ನಿರಾಜನು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿ ಕೃತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿ ಕಾರ್ತಿಕ ಮತ್ತು ವೀರಶ್ರೀಯೆಂಬ ಪುತ್ರ ಪುತ್ರಿಯರನ್ನು ಪಡೆದನು. ವೀರಶ್ರೀಯನ್ನು ಕೋಗಳಿಯ ಅರಸು ಕ್ರೌಂಚನು ವಿವಾಹವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಕಾರ್ತಿಕನಿಗೆ ತನ್ನ ತಂದೆ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟ ಬಟ್ಟನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಜಿಗುಪ್ಸೆ ಗೊಂಡು ಕಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಲು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕಿಷ್ಕಿಂದ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಕೋಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಸಹೋದರಿ ವೀರಶ್ರೀ ಕಾರ್ತಿಕನ ಕಾಲು ಹಿಡಿದು ಅರಮನೆಗೆ ಭಿಕ್ಷೆಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುತ್ತಾಳೆ. ಈ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದ ಕ್ರೌಂಚನು ನಿತ್ಯವೂ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ ಸವಣನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಳೆಂದು ತಪ್ಪಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಶಕ್ತಿಯೆಂಬ ಆಯುಧದಿಂದ ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿಯನ್ನು ಇರಿದು ವೀರಶ್ರೀಯನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿಯು ಅಷ್ಟ ವೀರಪತಿ ಮಹಾದೇವಿ 'ವ್ಯಂತರ ದೇವತೆ'ಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಆಕೆ ನವಿಲು ರೂಪ ಧರಿಸಿ ತನ್ನ ದೈವಮೇಲೆ ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು "ಕೋಗಳಿಯ ಮೂಡಣವೆನೆಯ ಪರ್ವತದ ಕೊಳದ ತಡಿಯೊಳ್ ಲತಾಮಂಟಪದೊಳಿರಿಸಿ" ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ.

"ಪೋದೊಡೆ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಗಣಂ ಪಾಯ್ತರ್ಪ ನಿರ್ಘರ ಶೀಕರಂಗಳಿಂ ಮೆಯ್ಯಾಪ್ಪಾಯಮಾನಮಾಗಿ ಸಂನಸನಂ ಗೆಯ್ಯ ಶುಭಪರಿಣಾಮದಿಂ ಮುಡಿಪಿ" ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿ ಪುರಣವಪ್ಪುತ್ತಾನೆ. ಆ ಜಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ವೀರಶ್ರೀ ಬಸದಿಯೊಂದನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾಳೆ. "ಸ್ವಾಮಿ ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿಯರ್ ಮುಡುಪಿದಲ್ಲಿ ಯವರ ತಂಗಿಯಪ್ಪ ವೀರಶ್ರೀ ಬಸದಿಯಂ ಮಾಡಿದೊಡಂ ದಿಂದಿತ್ತ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂಬ ತೀರ್ಥಮಾಯ್ತು" ಆ ಬಸದಿಯ ಸ್ಥಳ ಯಾವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಶ್ನೆ.

ಡಾ|| ಡಿ. ಎಲ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್! ಅವರು "ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೊಂಡೂರಿನ ಬಳಿ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ....ಕಥೆಯಲ್ಲಿನ ಸ್ವಾಮಿ ಕಾರ್ತಿಕೇಯ ಯತಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯೆಂಬ ದೇವರಾಗಿಯೂ ಆ ಬಸದಿಯೇ ಅನ್ಯ ದೇವಾಲಯವಾಗಿಯೂ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಈ ಭೂಸನ್ನಿವೇಶವೆಲ್ಲ ಕೋಗಳಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇರುವ ಪರ್ವತಪ್ರಾಂತವಾಗಿದೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೭೧೯) ಹಿಂದೆ ಬಸದಿಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಆಧಾರಗಳು ಇಲ್ಲ. ಲೆನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಾಗಲೇ ಇದು ಶೈವ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ

* ಸಹಾಯಕ ಗ್ರಂಥಪಾಲರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಕೇಂದ್ರ. ಸಂವಿಹಳ್ಳಿ-ಜುಲೈ ೧೯೬೯, ತಾ ; ಸೊಂಡೂರು, ಜಿ : ಬಳ್ಳಾರಿ.

1 ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಡಿ. ಎಲ್., (ಸಂ.) ಶಿವಕೋಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ ಪದ್ಧಾರಾಧನೆ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೮೬, ಪೀಠಿಕೆ ಪು. ೩೫.

ಮಾರ್ತಿ ದೇವಾಲಯ ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾಚೀನ ; ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ
ಶೈವ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಗೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಜೈನಧರ್ಮದ
ಕುರುಹುಗಳಾವುದೂ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ
ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ ಪರ್ವತದ ಕೊಳದ ತಡಿಯ ಪ್ರದೇಶವೂ
ಅಲ್ಲಿ. ಡಾ. ಎಚ್. ದೇವೀರಪ್ಪನವರು² ವೀರಶ್ರೀ
ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬಸದಿಯ ಸ್ಥಳವು ಈಗಿನ ಸುಬ್ಬರಾಯನಹಳ್ಳಿಗೆ
ಸಮೀಪವಿರುವ ನವಿಲುಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವೆಂದು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯ ವಿಜಯನಗರ
ಅರಸರು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲದೆ
ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ಹೊಂಡವನ್ನು ಬುಕ್ಕರಾಯನು
ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸು
ತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲೂ ಜೈನಧರ್ಮದ ಚಿಹ್ನೆಗಳಾವುದೂ
ಗೋಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯವೂ
ಇತ್ತೀಚಿನದು.

ಇಷ್ಟು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯ ಕುರುಹುಗಳನ್ನು
ಬೇರೆಡೆಗೆ ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವಾಗ ಸುವಿಹಳೆಯ ಹಿರಿಯ
ರಿಂದ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಮೊರೆಯಿತು. ಕುವಾರ
ಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಂದಿಹಳ್ಳಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ
ಇರುವ ಜೋಗಿಕೊಳ್ಳವನ್ನು ಜೋಗಪ್ಪನ ಕೊಳ್ಳವೆಂದೂ
ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲೊಂದು ಜೋಗಪ್ಪನ ಮೂರ್ತಿ
ಇತ್ತು. ಆ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಮಳೆ ಬಾರದೆ
ಇದ್ದಾಗ ಬೋರಲು ಮಲಗಿಸಿ ಮಳೆ ಬಂದ ತಕ್ಷಣ ಯಥಾ
ಪ್ರಕಾರ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದರು.
ಆ ಮೂರ್ತಿ ಈಗ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ೨೦ ವರ್ಷಗಳ
ಹಿಂದೆ ಅದನ್ನು ಯಾರೋ ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ
ದ್ದಾರೆ. ಆ ಜೋಗಪ್ಪನ ಮೂರ್ತಿಯ ಗುಣಲಕ್ಷಣ
ಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿದಾಗ ಅದು ಸುಮಾರು ಎರಡೂವರೆ
ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಪುರುಷ ವಿಗ್ರಹವಾಗಿದ್ದು ನಿಂತಿರುವ
ದಿಗಂಬರಮೂರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆಂಬ ಅಂಶಗಳು ತಿಳಿದು
ಬಂದವು. ಈ ಅಂಶಗಳು ಜೈನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹೋಲು
ತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಿಂತ ಜೈನ ದಿಗಂಬರ ಮೂರ್ತಿಗಳ
ಘೋಷೋವನ್ನು ತೋರಿಸಿದಾಗ ಜೋಗಪ್ಪನ ಮೂರ್ತಿ
ಇದೇ ರೀತಿ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸಿ, ಮೂರ್ತಿಯ ಹಿಂದೆ

ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿ
ದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಇಂದು ಜೋಗಿಕೊಳ್ಳವೆಂದು ಕರೆಯು
ತ್ತಿರುವುದೇ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಬಸದಿಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರ
ಬೇಕು. ಜೋಗಪ್ಪನ ಮೂರ್ತಿಯಿದ್ದ ಜೋಗಿಕೊಳ್ಳದ
ಪ್ರದೇಶವು ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದಂತೆ ಕೋಗಳಿಯ
ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದು ಪರ್ವತದ ಕೊಳದ
ತಡಿಯ ಪ್ರದೇಶವೂ ಆಗಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನಿಂದ
ಎಂಥ ಕಡು ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲೂ ಸದಾ ನೀರು ಹರಿದು ಬರುವ
ಕೊಳ್ಳದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಈಗಲೂ ಅತ್ಯಂತ ತಂಪಿನಿಂದ
ಕೂಡಿದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಕಾರ್ತಿಕ ಋತುವಿನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ
ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಈ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ
ಕೊಳ್ಳದ ನೀರು ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಇಂದಿಗೂ ಇದೆ.
ಕುಪ್ಪರೋಗಿಗಳು ಈ ನೀರನ್ನು ದಿನಂಪ್ರತಿ ಸೇವಿಸಿದರೆ
ರೋಗ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯೂ ಇದೆ.
ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸ್ಥಳದ ನೀರಿನಿಂದ ರೋಗ
ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ
ಸೆನೆಂಬೇಕು.

ಜೋಗಿಕೊಳ್ಳದ ಜೋಗಪ್ಪನ ಮೂರ್ತಿಯಿದ್ದ
ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವಾಲಯದ
ಅವಶೇಷಗಳು, ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಂಡು
ಬಂದಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಹಿಂದೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದ್ದು
ಮಳೆಯನೀರು ರಭಸವಾಗಿ ಹರಿದು ಮಣ್ಣು ಕೊಚ್ಚಿ
ಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಅವಶೇಷಗಳು ಹೊರ
ಬಿದ್ದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ
ಆಳತೆ ಒಂದು ಅಡಿ ಎಂಟೂವರೆ ಇಂಚು ಉದ್ದ
ಎಂಟೂವರೆ ಇಂಚು ಅಗಲ ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಇಂಚು
ದಪ್ಪಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ದೇವಾಲಯ ಕ್ರಿ.ಶ.
೧-೨ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಈ
ಅವಶೇಷಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ತ್ರೀ
ದೇವತೆಯ ವಿಗ್ರಹ ದೊರೆತಿದೆ. ಇದು ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ
ಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ವ್ಯಂತರ ದೇವತೆಯ ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿರ
ಬೇಕು. ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವೀರಮತಿ ಮಹಾದೇವಿ ವ್ಯಂತರ

2 ದೇವೀರಪ್ಪ ಎಚ್. : ಶಿವಕೊಟ್ಟಾಚಾರ್ಯನ ಕಾಲ ದೇಶ ಸಂ. : ಶ್ರೀಕಂಠೇರ್ಥ, ಡಾ. ಎಂ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ
ಮತ್ತು ಇತರರು, ಬೆಂಗಳೂರು ; ೧೯೭೬, ಪು. ೨೯೧-೨೯೩.

ಮೇವೆಹೋಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದು
ಮೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮೂರ್ತಿಯು ಕುಳಿತ
ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಬಲಗೈ
ಯಲ್ಲಿ ಹೂವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ
ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವುದು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಜೋಗಿಕೊಳ್ಳುವೆಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಜನಧರ್ಮ
ದತ್ತ ಬೆರಳು ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಜೈನಧರ್ಮದ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ
ಪದವಾದ 'ಯಕ್ಷ' ಎಂಬುದು 'ಜಕ್ಕ' ಎಂದೂ 'ಯಕ್ಷಿ'
ಎಂಬುದು 'ಜಕ್ಕಿ' ಎಂದು 'ಯಕ್ಷಿಣಿ' ಎಂಬುದು 'ಜಕ್ಕಿಣಿ'
ಎಂದೂ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ತನ್ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ
ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಪಡೆದಿವೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಜಕ್ಕಲೆ, ಜಕ್ಕಿಯಬ್ಬೆ,
ಜಕ್ಕಣಬ್ಬೆ ಎಂಬ ನಾಮವಾಚಕಗಳು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿವೆ.
ಜೋ (ಕುಮಾರ) ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇವುಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇನಾ
ದರೂ ಇರಬಹುದೇ ಎಂಬುದು ಚಿಂತನೀಯ.³ 'ಜೋಗಿ'

ಮತ್ತು 'ಜೋಗಪ್ಪ' ಎಂಬುವು (ಯಕ್ಷ > ಜಕ್ಕಿ > ಜೋಗಿ
ಮತ್ತು ಯಕ್ಷ > ಜಕ್ಕಿ > ('ಜೋಗಪ್ಪ') ಜಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಜಕ್ಕ
ಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ
ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವಾ
ಲಯಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ. ಪಾರ್ವತಿ ಮತ್ತು ಕುಮಾರ
ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಬಸದಿ
ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಂದ ದಿಗಂಬರ
ಮೂರ್ತಿ ಇದ್ದುದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ಹೇಳುತ್ತಿರು
ವುದರಿಂದ ಇದು ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿಯ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ
ಬಸದಿ ಇದೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಈ ಲೇಖನದ ಮೂಲಕ
'ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ' ಸೂಚಿಸುವ ಬಸದಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೊಸ
ನಿವೇಶನದ ಕಡೆಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

3 ನಾಗರಾಜಯ್ಯ ಹಂಪ : ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಿಯರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಂದ್ರಸಾಗರವರ್ಣ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ೧೯೭೬